

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2019, s.2: 129-166

Dinler Tarihçisi Bir Şair Asaf Hâlet Çelebi ve Şiirlerinde Dinlerle İlgili Motifler

As a Historian of Religions Poet Asaf Hâlet Çelebi and Religious Motives in Poetry

Necati SÜMER

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi,

İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı

Associate Professor, Siirt University, Faculty of Divinity,

Department of History of Religions

Siirt / TURKEY

necatisumerr@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7875-6671

DOI: [10.5281/zenodo.3463847](https://doi.org/10.5281/zenodo.3463847)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 5 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Eylül / September 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: SÜMER, N. (2019). Dinler Tarihçisi Bir Şair Asaf Hâlet Çelebi ve Şiirlerinde Dinlerle İlgili Motifler. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (Eylül 2019): 129-166.

İntihal: Bu makale, identicate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by identicate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Asaf Hâlet Çelebi, Doğu dinlerine ilgisi olan bir şairdir. Bunun başlıca sebeplerinden bazıları yetiştiği aile ortamı, farklı diller bilmesi ve mistisizmi sevmesidir. Onu Türk edebiyatındaki farklı kılan yönü, dinler tarihine ait motifleri şiirlerinde ustaca kullanmasıdır. Dinler, mitoloji, tasavvuf ve müzik konusunda bilgisi olan şair, bu çok yönlülüğünü şiirine yansıtır. Şiirindeki ses, ahenk, bilgi, simge ve imge uyumu şairin bu konudaki yeteneğini ortaya koyar. O, şiirinde Eski Mısır, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinsel geleneklerine ait motifler kullanır. Şiirinde bu dinsel geleneklerle özdeşleşen motifleri özellikle ön plana çıkarır. Bu çerçevede Tafnit, Bodhisattva, Sidharta, Mâra, Tevrat, İbrahim, Süleyman, Kilise, İsa, Teslis kavramları şairin şiirine estetik ve derinlik katmak için kullandığı dinler tarihine ait öğelerdir. Çelebi, daha çok Budizm üzerinde durur. Bu nedenle Pali Metinlerine göre Budha Gotama adında bir eser yazar. Bu eserde Buda'nın hayat öyküsüne ve bazı Budist metinlere değinir. Bu çalışma dinler tarihçiliği yönü olan bir şairin şiirlerindeki dinsel motiflerini konu edinmiştir. Bu çerçevede dinlerle ilişkili olan şiirlere öncelik verilmiştir. Makalede Çelebi'nin şiirlerinde yer alan bu motiflerin dinler tarihi açısından ne anlama geldiği izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Dini Motifler, Mistisizm, Şiir, Asaf Hâlet Çelebi

Abstract

Asaf Halet Çelebi, who is a poet interested in Eastern religions. This is due to reach the family atmosphere, the love to know different languages and mysticism. What makes him different aspects of Turkish literature, the history of religions is the masterful use of motifs in his poems. Religions, mythology, mysticism and music information about the poet, his poetry reflects this versatility. Sound in poetry, harmony, knowledge, symbols, and images of compliance on this issue reveals the talent of the poet. He uses motifs in poetry from Ancient Egypt, Buddhism, Judaism, Christianity and Islam traditions. This is particularly highlighted in poems motifs identified with religious traditions. In this context, the Tafnit, Bodhisattva, Sidharta, Mâra, Torah, Abraham, Solomon, the Church of Christ, the Trinity concepts are the motives of the history of religions of the poet's poems aesthetic and depth to you to use. Çelebi

focuses more on Buddhism. For this reason, he wrote a work called According to Pali texts Budha Gotama. Here he focuses on the Buddha's life story and some Buddhist texts. This study entrated on the religious motifs of a poet who is a historian of religions. In this context, priority has been given to the poetry found associated with religious motifs. In this article, it is tried to explain what these motifs in his poems mean in terms of the history of religions.

Keywords: History of Religions, Religious Motives, Mycticism, Poetry, Asaf Hâlet Çelebi

Giriş

Bu çalışmanın amacı Türk edebiyatının özgün bir şairi olan Asaf Hâlet Çelebi'nin bazı şiirlerinde dinlerle ilgili motifleri ele almaktır. Çelebi'nin birçok şiiri olmakla birlikte özellikle dinler tarihiyle ilgili olan şiirleri bu çalışmanın kapsamına girmektedir. Bu çerçevede çalışmada Çelebi'nin kısa bir hayat öyküsüne ve dinler tarihçiliğine değinildikten sonra Eski Mısır, Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinsel geleneklere ait motifler üzerinde durulacaktır. Daha önce farklı çalışmalarda ele alındığı için İslam başlığı altında dini motiflere değinilmeyecektir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi semitik dinler açısından zaten ortak olan kavramlar vardır. Bu açıdan kronolojiye ve bütünlüğe dikkat edilerek önce Eski Mısır ve Budizm daha sonra Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili motiflere yer verilecektir. Makalenin dinler tarihi açısından önemi, edebiyata dair bir tür olan şiirde dinlerle ilgili bazı motiflere açıklık getirme çabasıdır. Dinler tarihi diğer disiplinlerle ilişkisi olan bir bilim dalıdır. O farklı alanlara ait dinlerle ilgili fenomenleri önemser. Dolayısıyla bu çalışma hem Asaf Hâlet Çelebi'nin hem de şiirlerinin anlaşılmasında açıklayıcı bir işlev görme amacındadır. Şiirdeki kavram, simge ve imgeler o şiirin niçin ve nasıl yazıldığıyla ilgili ipuçları verir. Çelebi şiirinde yer alan bu unsurları detaylı olarak açıklamak ve anlamak dinler tarihinin edebiyat alanına yapacağı mütevazı bir katkı olacaktır.

1. Asaf Hâlet Çelebi'nin Kısa Hayatı ve Dinler Tarihçiliği

Asaf Hâlet Çelebi, 27 Aralık 1907'de İstanbul'da doğmuştur. Babasının adı Mehmet Sait Hâlet, annesinin adı Atike Beyza'dır. Tasavvuf ve dini edebiyat konusunda birikim sahibi olan babasından Fransızca ve Farsça öğrenen Çelebi, erken yaşta hocalarının dizinin dibinde ilim öğrenmiştir. Galatasaray

Sultanisi'nde 8 yıl öğrenim görmüştür. Yükseköğrenimi için Fransa'ya gitmiştir. Sanata ve müziğe de ilgisi olan Çelebi, Güzel Sanatlar Akademisi olarak bilinen Sanayi-i Nefise Mektebi'nde okumuştur. Adliye Meslek Mektebi'ni bitirdikten sonra bir süre Üsküdar Asliye Ceza Mahkemesi'nde zabıt kâtabi olmuştur. Daha sonra Osmanlı Bankası, Devlet Deniz Yolları İdaresi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde memurluk yapmıştır. 1946 yılında İstanbul'dan bağımsız milletvekili adayı olan Çelebi, 15 Ekim 1958'de vefat etmiştir.

Çelebi 51 yıllık hayatında edebiyat, felsefe, müzik, tasavvuf ve dinler tarihi alanında önemli izler bırakmıştır. 18 yaşına kadar gazel ve şiirler yazan Çelebi, çok yönlü bir şahsiyettir. Onun en önemli yönlerinden biri tasavvuf, mistisizm ve dinler tarihiyle yakından ilgilenmesidir. Bunda babasının etkisi olduğu kadar hocalarının ve farklı diller bilmesinin etkisi büyüktür. Babası çocuk yaşta Çelebi'yi tasavvuf ve din konusunda yetiştirmiştir. Ahmed Remzi Dede ve Rauf Yekta Bey gibi hocaları musiki ve mistisizm noktasında onu eğitmiştir. Kendisi de felsefe, edebiyat ve dinler tarihi araştırmalarıyla derinlik kazanır. Çelebi'ni farklı alanlarda kendisini yetiştirmesi şiirlerine yansır. Şiirlerinde mistisizm, divan şiiri estetiği, Fransız şiir anlayışı; tasavvuf ve Doğu dinlerinin temalarıyla birleşir. Onun şiirlerinde farklı dinler ön plana çıkar. Özellikle Doğu dinleri Çelebi'nin ilgisini çeker. Bu yüzden şiir dışında Budizm gibi Doğu dinleri, Mısır ve Asur kültürleri ve Hint mistisizmi üzerine araştırmalar yapar. Dinlere ilgisi onun dinler tarihi alanında çalışmalar yapmasını sağlar. Çelebi'yi hem dinler tarihi hem de edebiyat alanında özgün kılan yönü de bu çeşitliliğe önem vermesidir. Çünkü sadece bir alanda derinleşmek bir sanatçının veya yazarın sistemi bütüncül olarak görmesini engeller. Farklı alanlarda yetkinleşmek, kişiye ürettiği yapıtın daha derinlikli olması imkânını verir. Bu anlamda Çelebi'yi diğer şairlerden farklı kılan husus, onun şiirlerinin dinsel, mitsel ve fenomenolojik açıdan çok katmanlı bir yapıya sahip olmasıdır.

Asaf Hâlet Çelebi'nin dinler tarihçiliğini ortaya koyan eseri "Pali Metinlerine Göre Buddha Gotama"dır. Bu eser bir ön söz ve iki bölümden oluşur. İlk bölüm "Buda ve Budizm Hakkında Deneme" başlığını taşır. Bu ana başlığın altında Buda'nın Hayatı (17-38), Buda'nın Cemaati ve Ayin (39-48), Budizm'in Akideleri (49-60), Budizm'in Buda'dan Sonraki Tarihi (61-68) ve Bu-

dizm'in Mezhepleri (69-84) adlarında 5 alt başlık bulunur. İkinci bölüm, "Buda'ya Dair Metinler" adındadır. Bu ana başlığın altında 5 kısım vardır. Birinci kısım "İlk Seneler (85-88)", ikinci kısım "Süluk ve İlham (89-122)", üçüncü kısım "İlhamdan Sonra (123-164)", dördüncü kısım "Buda'nın Müritleriyle Olan Münasebetleri (165-224)", beşinci kısım "Buda'nın Hayatının Son Hadiseleri (225-272)" adını taşır. Kitap geniş bir bibliyografya (273-282) ile biter. Bu kitap Çelebi'nin dinler tarihi konusundaki birikimini göstermesi açısından önemlidir. Bir edebiyatçı olarak Çelebi'nin Budizm ile yakından ilgilenmesi ona sadece dinler tarihi alanında değil şiirde de önemli katkılar sağlar.

Çelebi ayrıca Hint dinsel literatürü hakkında yazılar da kaleme alır. Çeşitli dergilerde yayınlanan bu yazılara bakıldığında çoğunun Hint inançları ve kültürü üzerine olduğu görülür. Buna göre Çelebi'nin "Hint Edebiyatında Destan" ve "Mahabharata" başlıklı bir yazısı vardır. Burada dünyaca bilinen Mahabharata destanındaki dinsel figürlere ve olaylara temas eder. Onun "Harivamsa ve Bhagavat-Gita" adlı yazısı ise Hint destanı Mahabharata'nın içindeki iki destandan söz eder. Bu iki ayrı bölüm hakkında bazı bilgiler verir. Ayrıca o, Ramayana destanı için de ayrı bir yazı kaleme alır. Onun "Hindu Edebiyatında İslam Tesiri" yazısı ise Kabir ve Nanak gibi Hindu şahsiyetlerin İslam'dan etkilenme serencamını ortaya koyar. Çelebi bu iki şahsiyet hakkında daha detaylı bilgi vermek amacıyla "Mistik Şair Kabir" ve "Hindistan'da İslamlıktan İlham Alan Bir Din Vazı Nanak" başlık yazılar kaleme alır. Böylece Çelebi farklı dergilere yazdığı bu metinler aracılığıyla Hinduizm, Budizm ve Sihizm gibi Hint dinleri hakkında önemli bilgiler ortaya koyar. Çelebi'nin Doğu dinlerine ilgisi hem nesir hem de manzum yazılarına yansır. Düzyazılarında Hint dinlerinin mistik yönünü ön plana çıkarırken şiirlerinde bu dinlerle ilgili imge ve simgeler kullanır. Ayrıca Çelebi, Doğu dinlerinin İslam'ı etkileme ve İslam'dan etkilenme yönlerini de bu yazıları aracılığıyla ortaya koyar. Böylece Çelebi, dinler tarihi sayesinde kendi inancını diğer inançlarla kıyaslama fırsatı yakalar. O, bu karşılaştırmayı hem Hint dinlerinin metinlerine ulaşarak hem de bu metinlerdeki kavramları kendi şiirlerinde kullanarak yapar. Bu anlamda Çelebi'nin hem edebiyat hem de dinler tarihi alanlarına yaptığı katkı çok önemlidir (Uçman, 1993: 259-261; Çelebi, 1998: 44-61; Çelebi, 2015: 17-283).

2. Asaf Hâlet Çelebi'nin Şiirlerinde Dinlerle İlgili Motifler

Asaf Hâlet Çelebi, şair olmanın yanı sıra bir dinler tarihçisi de olduğu için şiirlerinde dinlerle ilgili birçok motif vardır. Edebiyatın yanı sıra dinlerle ilgilenmesi ona şiirlerinde inançlarla ilgili farklı sembol, imge ve temsiller kullanma imkânı verir. Şiirlerinde Eski Mısır, Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinden faydalanır. Çelebi'nin şiirlerinde özellikle Budizm ile ilgili birçok motifin yer almasının sebebi ise onun bu dinle ilgili özel araştırmalar yapmış olmasıdır. Çalışma, dinlerin kronolojik sıralaması dikkate alınarak Eski Mısır, Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık çerçevesinde motifleri ele alacaktır. Dinlerle ilgili motifler içeren şiirler, yazarın kullandığı dil dikkate alınarak buraya aktarılmıştır. Dolayısıyla buraya alınan şiirler birkaç kelimesi hariç yazarın kaleminden çıktığı gibidir. Bunun sebebi şiirdeki dinsel motiflerin doğru anlaşılmasını sağlamaktır.

2.1. Eski Mısır Dini İle İlgili Motifler

Çelebi, şiirlerinde Mısır gibi kadim dinsel bir gelenekle ilgili motiflere yer verir. Bu çerçevede onun **Mısır Kadim** şiiri ön plana çıkar. Çelebi bu şiirde Eski Mısır tanrılarına değinir. İlgili şiir şöyledir:

Mısır Kadim

acaba ot gibi yerden mi bittim
acaba denizlerde mi şaşırıdım
ve zamanı nasıl unutmaktayım

zaman unutulunca *mısır kadim* yaşanabiliyor
kendimi unuttunca seni yaşıyorum
yaşamak, bu anı yaşamaktır

ammon râ hotep veya *tafnit*
kim olduğunu bilmek istemiyorum
yalnız etrafında nefes almalıyım

dut bu a'ru ünnek pahper
kame pet kama tâ
mısır metinlerinde okuduğum cümleler
seninle okuduklarımsa büsbütün başka şeylerdi

seninle bir bahçedeyiz geliyor bana
 orada hem var hem yok gibiyim
 daha doğrusu bütün bir bahçe oluyorum
 insanlığımdan çıkarak
 kame pet
 kama tâ (Çelebi, 2018: 18).

Şair Çelebi'nin bu şiirde üzerinde durduğu motifler Mısır Kadim ve Mısır tanrılarıdır. Eski Mısır da olarak bilinen Mısır Kadim MÖ 3000 yıllarından Hıristiyanlığın doğuşuna kadar inançları, mimarisi, yapıları, metinleri ve resimleriyle kendine özgü dinsel bir gelenektir. Eski Mısır'da çok tanrılı bir inanç vardır. Bu anlamda Anubis, Ra, İsis ve Osiris Eski Mısır'da öne çıkan tanrılarıdır. Eski Mısır'da piramitler hem Tanrıların mekânını hem de kraliyet mezarlarını temsil eder. Ölümsüzlük inancı çerçevesinde cesetler bu piramitlerde korunur. Eski Mısır inancında tapınaklardan sorumlu rahipler vardır. Bunlar tanrıların hizmetkârı olarak kabul edilir (Lesko, 1987: 8233; Gündüz, 1998: 261-262). Şair Çelebi, Mısır Kadim motifiyle bu eski medeniyete ve geleceğe değinir. Böylesi kadim bir geleneğin insanlık üzerinde iz bırakmaması düşünülemez. Bu açıdan Eski Mısır, sadece edebiyata veya teolojiye konu olmamıştır. O, bilimden siyasete, teolojiden sanata geniş bir alanı ihtiva eden bir gelenektir. Bu bağlamda Çelebi, Kadim Mısır'ı kendi şiirine taşır. Yine şiirde bazı Mısır metinlerine örnek verir. Dolayısıyla Çelebi'nin bu şiiri, Eski Mısır dinsel geleneğine tarihsel bir atıftır.

Şiirde geçen başka dinsel bir motif ise "*ammon râ hotep* veya *tafnit*"tir. Tafnit, Ra veya Re olarak bilinen Mısır'ın güneş tanrısının yerel tanrılarla birleşmesi sonucu ortaya çıkan yeni tanrının adıdır. Kralların tanrısı olarak bilinen Ra, şahin başlı olarak ve güneş diski taşıyan bir insan şeklinde betimlenir. Mısır inancında Ra'nın her gün, gün doğumunda bir botla gökyüzüne yolculuk yaptığına inanılır. Ra, geceleri ise yeraltındaki sulara bir botla seyahat eder. Bir Mısır mitolojisine göre Ra, Nun'un nemli sisleri içinde yalnız bir şekilde kendisini gebe bırakır. Bu gebelikten Shu ile Tefnut/Tafnit doğar. Daha sonra Shu ile Tafnit birleşerek yeryüzü tanrısı Geb ile gökyüzü tanrısı Nut'u doğururlar. Geb ile Nut da birleşerek dört çocuk dünyaya getirirler. Bunlar Osiris, İsis, Set ve Nephthys'dir. Osiris, İsis ile diğer ikisi de birbiriyle birle-

şir. Ra'nın insanları gözyaşından yarattığına inanılır. Fakat onun yarattığı insanlar kötü karakterli olduğu için başına bela olur. Çare olarak Ra, Hator'dan onları öldürmesini ister. Fakat daha sonra onlara acır ve bu fikrinden vazgeçer. Eski Mısır'da firavunların Ra'nın oğulları veya inkarnasyonları olduğu düşünülür. Birçok yerel tanrı, Ra'nın oğulları olarak güneşle ilişkilendirilir. Ra kültü Mısır'da yerel tanrı kültürleriyle birleştirilir. Dolayısıyla Amun Ra veya *ammon râ hotep* bu birleşme sonucu oluşan yeni bir kültürdür. Diğer taraftan başka bir Mısır mitolojisinde ise tefnut/tafnit Nem ve Yağmur tanrıçasının adı olarak bilinir. Mitoslara göre Tanrı Atum, kendini tatmin ettiği sırada ağzına ve burnuna spermleri kaçar. Atum bu spermlerden dolayı hapsirir. Tanrı'nın hapsirmesi sonucu Tafnit meydana gelir. Bu tanrıça, önceleri dişi aslan veya aslan başlı kadın şeklinde tasvir edilirdi. Tafnit zamanla Nut, Geb, Osiris, İsis, Nephtys, Şu ve Get gibi tanrı ve tanrıçalarla bir yedili oluşturur. Mısır mitolojisinde Tafnit bazen güneş tanrısı Ra'nın gözleri bazen de yeraltı dünyasının ölüm tanrısı olarak anlam kazanır (Ronnberg, 1987: 8721; Gündüz, 1998: 315-316; Öztürk, 2016: 1115).

Çelebi, bu şiirinde Mısır'ın tanrı ve tanrıça kültürüne değinerek bir dinler tarihçisi olarak kadim bir geleneği hatırlatır. Eski Mısır denilince akla gelen dinsel simgeler neyse Çelebi onu şiirine konu edinir. Bu açıdan gerek şiirin adı gerekse şiirde geçen tanrı ve tanrıça simleri Kadim Mısır'la özdeşleşmiş unsurlardır. Böylesi tarihsel simgelerin şiirde kullanılması tarihsel ve sanatsal açıdan önemli vurgulardır. Çelebi, bu şiir aracılığıyla dinler tarihine ait unsurlar barındıran çok katmanlı bir dünya inşa eder.

2.2. Budizm ile İlgili Motifler

Budizm üzerine çalışması, Asaf Hâlet Çelebi'nin dinler tarihçisi kimliğinin bilinmesini sağlar. O, şiirlerinde Budizm'e ait birçok motif kullanır. Budizm, MÖ 6. yüzyılda Kuzey Hindistan'da yaşadığı kabul edilen Siddharta Gautama Sakyamuni'nin öğretilerine bağlı olarak ortaya çıkan, Hint ve Asya halkları arasında yayılan bir inanç sistemidir. En önemli kutsal metinleri Pali dilinde yazılmış olan Tripitaka (üç sepet) adlı kitaptan oluşan Budizm, iki temel mezhebe ayrılır. Güney Budizm'i olarak bilinen Hinayana mezhebi Sri Lanka, Birmanya, Tayland ve Laos gibi Güney Doğu Asya ülkelerinde; Kuzey Budizm'i olarak bilinen Mahayana mezhebi ise Tibet, Çin, Japonya ve Kore gibi ülkelerde yayılır. Hinduizm'in içerisinde reformist bir hareket olarak or-

taya çıkan bu din, hayatın ebedi olmadığı, acı ve ıstıraplar üzerine kurulu olduğu felsefesine dayanır. Herhangi bir tanrı veya yüce gücün varlığını kabul etmeyen Budizm, hayattaki acı ve ıstıraplardan kişinin ancak kendi çabalarıyla kurtulabileceğini savunur. Kurtuluş ise bazı hakikatleri kabul etmeye bağlıdır. Bunun için Budizm, dört hakikati ön plana çıkarır. Birincisi, hayatın acılarla dolu olduğudur. Bu acı ve ıstırapların nedeninin arzu olması ise ikinci hakikattir. Üçüncü hakikate göre acı ve sıkıntıları ortadan kaldırmak, bunları istemekten vazgeçmeye bağlıdır. Son olarak arzuların üstesinden gelmek için kişinin *Sekiz Dilimli Yol*'u takip etmesi gerekir. Budizm'e göre bunları kavrayıp uygulayan kişiler, her türlü arzuyu terk edeceği için tenasüh veya samsara çarkından kurtulup Nirvana'ya ulaşırlar (Reynolds- Hallisey, 1987: 1087-1090; Yitik, 2016: 308; 323).

Çelebi "**Sidharta, Ayna, Nirvana, Mâra, Kunâla ve Korkuyorum**" adlı şiirlerde Budizm'e ait motiflere yer verir. Şair, şiirini bu kavramlar aracılığıyla inşa eder. Buna göre Budizm'e ait kavramların kullandığı şiirlerden biri **Sidharta** diğeri **Ayna**'dır. Bu iki şiirde benzer motifler ele alınmıştır. **Sidharta** şiirinde "*om mani padme hum* ve *Sidharta Budha*, **Ayna** şiirindeyse *küçük Gotamacık* ve *Bodhisat Gotama* kavramları Budizm inancı bağlamında kullanılır. Bu iki şiir şu şekildedir:

Sidharta

niyagrôdhâ
 koskoca bir ağaç görüyorum
 ufacık bir tohumda
 o ne ağaç ne tohum
om mani padme hum (3 kere)

Sidharta Budha

ben bir meyveyim
 ağacım âlem
 ne ağaç
 ne meyve
 ben bir denizde eriyorum
om mani padme hum (3 kere) (Çelebi, 2018: 58).

Ayna

aynadan bakan benim
küçük Gotamacık
 duvarlardan karşına çıkan
 aynalardan hayalini çalan
 muhabbet olup vücudunu saran
 küçük cariyen
 nigâr-ı çîn

nigâr-ı çîn
 bin bir aynada oynar
 ayna ayna içindedir
 nigâr-ı çîn
 nigâr-ı çînin içinde
 ve zaman
 zamanın dışında

uzat ellerini *küçük Gotamacık*
 hayal hayal içinde
 dünya bir hayal dolabıdır
 aynalardan geçer
küçük Gotamacık
 çok sürmeden hayallerimiz
 aynaların arkasından geçer

aynaya bakan benim
 hayal annemin oğlu
Bodhisat Gotama

dünyada en güzel şey
 seni buldum
 artık hiçbir şey istemem
 küçük cariyem nigâr-ı çîn
 uzat ellerini

aynaların dışına çıkalım (Çelebi, 2018: 33).

Her iki şiirde kullanılan ortak kavramlardan biri Budizm'in din kurucusunun adı olan *Sidharta*'dır. İlk şiire de adını veren Sidharta aynı isimli şiirde 2 defa, **Ayna** şiirinde ise 4 defa kullanılır. Şiirlerde geçen "Sidharta, Sidharta Budha, küçük Gotamacık ve Bodhisat Gotama" Buda'nın isimleridir. Dolayısıyla hepsi aynı kişiden bahseder. O halde Buda kimdir? Dinler tarihinde Buda, Budizm'in din kurucusu olarak bilinir. Budistler tarafından Sidharta Gautama Sakyamuni Buda olarak bilinen Sidharta, kesin bir tarih olmasa da MÖ 563'te Sakya devletinin kralı Suddhodana ile kraliçe Maya'nın çocuğu olarak dünyaya gelir. Sidharta, babası Kşatriya sınıfından olduğu için zengin bir ailede konforlu bir hayat içinde doğar. Sidharta onun adıdır. Gautoma, bağlı olduğu soyun adıdır. Sakyamuni, çileci anlamında ünvanıdır. Sakyaların çilecisi manasına gelir. Buda ise aydınlanmaya ulaştıktan sonra onun kullandığı diğer bir isimdir. Buda "uyanmış, ermiş kişi" anlamına gelir. Budist kaynaklara göre Sidharta 29 yaşına kadar sarayda ailesiyle refah içinde yaşar. Sarayda evlenir ve bir çocuğu olur.

Olgunluk çağına geldiğinde konforlu hayat, Sidharta'yı tatmin etmez. O, saraydan uzaklaşarak çeşitli geziler yapar. Farklı yönlerde yaptığı yolculuklar onun farklı kişilerle tanışmasını ve hayatı sorgulamasını sağlar. Böylece Sidharta hastalığın, yaşlılığın ve ölümün olduğu bir dünyada hayatın anlamsız olduğu fikrine ulaşır. O, başka bir hayat yaşamak ister. Bu yüzden ailesini terk edip ormanda münzevi hayatı yaşar. Fakat girdiği katı riyazet halinin de kendisini mutlu etmediğini görür. Bundan sonra Sidharta bir incir ağacının altında yedi gün boyunca tefekküre dalar. Bu derin düşünüş halinin sonunda 36 yaşında "Orta Yol Doktrini" adını verdiği yeni bir hayat felsefesini keşfeder. Bu felsefeye göre Sidharta mutluluk veya kurtuluşu doğum, ölüm ve yeneden doğuş çemberinden kurtulup Nirvana'ya ulaşmakta bulur. Ona göre hakikat budur. Ne konforlu ne de çileci hayat değil, orta yol hakikattir. Nirvana'ya ulaşmanın veya acıdan kurtulmanın yöntemi ise "Sekiz Dilimli Yolu (bilgi, düşünce, eylem, konuşma, çaba, meslek, gözetim, konsantrasyon)" takip etmektir. Buda bu gerçeği fark ettikten sonra 80 yaşında vefat edene kadar bir vaiz olarak öğretisini yayar (Herold, 1927: 9-10; Arvon, 2006: 36-37; Thera, 1995: 13-15; Eliade, 2003: II/53-54).

Çelebi hem **Sidharta** hem de **Ayna** şirinde farklı adlarla Buda'ya atıf yapar. Şiirlerini onun hayatı ekseninde anlamlandırır. Şair Buda'yı bazen bir dost bazen verimli bir meyve bazen de kendisini yansıtan bir ayna gibi göreyerek bu kavramlar vasıtasıyla mistik bir hava oluşturur. Budizm'e ait bir motif olarak Sidharta şairin duygu, düşünce ve hayallerine eşlik eden veya bunları temsil eden önemli bir imge olur. **Sidharta** şiirinde Budizm ile ilgili kullanılan diğer bir motif de "*om mani padme hum*"dur. Bu söz, Budistlerin neredeyse bütün meditasyon formlarında kullandığı bir mantradır. Mantra veya dua Hint dinlerinin vazgeçilmez ibadet öğeleridir. Budistler zihinsel ve ruhsal huzura kavuşmak amacıyla belli bir noktaya odaklanır. Bu eylemin adı meditasyondur. Budistler meditasyon esnasında dikkatlerini belli bir noktaya yoğunlaştırmak için mantralar okurlar. Meditasyon esnasında mantraları genellikle öğretmen öğrencisine tekrarlatır. Bu çerçevede Budistlerin meditasyon sırasında sıkça okuduğu mantralardan biri de "*om mani padme hum*"dur. Sanskritçe olan bu ifade, "Nilüferdeki mücevhere selam olsun." anlamına gelir. Bu mantra özellikle Tibet Budistleri arasında yaygındır. Budistler gündelik hayatlarının her aşamasında tıpkı Müslümanlardaki besmele gibi bu duayı sürekli tekrarlarlar. Hasta ziyaretinde, cenaze törenlerinde, mezarlıklarda bu mantrayı zikretmeyi unutmazlar. Ayrıca dua tekerleklerinin iç ve dış kısımlarına *om mani padme hum* mantrasını yazarlar (Irons, 2008: 330). Böylece Budistler hem görsel hem de sözsel olarak bu duayı sürekli tekrarlayarak inançlarını canlı tutmaya çalışırlar. Şair Çelebi, Sidharta şiirinde *om mani padme hum* kalıbını 6 defa kullanarak bu mantranın önemine vurgu yapar. Ayrıca mantrayı ağacın özüne benzeterek şiirine mistik bir derinlik katar. Ağacın hem özünün olması hem de özünden farklı olması ya da bir damla suyun denizde erimesi ama aynı zamanda onun bir parçası olması şairin mantra özelinde vurgulamaya çalıştığı tasavvufi bir yaklaşımdır. Dolayısıyla *om mani padme hum* adlı mantra aynı zamanda Budizm'in mistik anlayışına da bir atıftır.

Çelebi'nin Budizm'e ait motifleri yansıttığı diğer bir şiiri de **Nirvana**'dır. Şiire adını veren bu kavram, Budizm ile özdeşleşmiştir. Bu bağlamda şiirin başı ve sonu Nirvana ile biter. Şiir şu şekildedir:

Nirvana

karanlığa geçelim

karanlığı geçelim

ne uyku
ne ölüm
hem uyku
hem ölüm

düş içime uyu
ve sonsuz büyü
unut renkleri
ve şekilleri
hepi
ve hiçi
beni ve seni
ve geceyi yuttu
Nirvana (Çelebi, 2018: 57).

Şiirde iki defa geçen Nirvana ne demektir? Bu kavramın Budizm inancındaki yeri nedir? Budizm açısından Sanskritçe “nibbana”, acıdan kaçma ve arınma anlamına gelir. Nirvana sözlükte sönmek, sakinleşmek gibi anlamlara da gelir. Nirvana, Budizm açısından nihai kurtuluşu ifade eder. O, ruhun bir bedenden diğerine göç etme sürecinden kurtulması veya ruh göçü sürecinin sona ermesi olarak anlaşılır. Bu çerçevede Nirvana, yok oluşu değil tenasüh-ten kurtuluşu ifade eder. Budizm’e göre Nirvana’ya ulaşan kimse eşyanın gerçek mahiyetini kavrar ve mutlak aydınlanmaya ulaşır. Budizm açısından Sekiz Dilimli Yol’u takip edenler bu kurtuluşa ulaşabilir (Cilacı, 2001: 268; Yitik, 2016: 324; Abeysekera, 1991: 27-28). Şair, Nirvana şiirinde kavramın içeriğini yansıtmak üzere kurar. Karanlığın geçilip aydınlığa ulaşılması fikri, Nirvana’nın aydınlanma anlayışına uygun bir yaklaşımdır. Şairin Nirvana için “ne uyku ne ölüm hem uyku hem ölüm” tabirini kullanması mutlak kurtuluşun başka bir ifadesidir. Buda, Nirvana’ya incir ağacının altında kendi içine yönelerek ulaşır. Dolayısıyla şiirde “düş içime uyu” sözü Nirvana’nın tinsel ve tinsel arınma veya tefekkür yönüne atıftır. Burada yok oluş değil yeniden ve diri olarak var oluş söz konusudur.

Çelebi’nin şiirlerinde Budizm ile ilgili kullandığı diğer bir motif de Mâra’dır. Bu kavram hem şiire adını verir hem de şiirde kullanılır. Mâra şiirde

3 defa geçer. Ayrıca Çelebi'nin **Korkuyorum** adlı şiirinde de Mâra kavramı bir defa kullanılır. Ama kavramın daha çok kullanıldığı şiir şöyledir:

Mâra

bilmemek bilmekten iyidir
düşünmeden yaşayalım

Mâra

günü ve saatleri ne yapacaksın
senelerin bile ehemmiyeti yoktur

seni ne tanıdığım günleri hatırlarım
ne seneleri

yalnız seni hatırlarım
ki benim gibi bir insansın

tanımamak tanımaktan iyidir
seni bir kere tanıdıktan sonra
yaşamak acısını da tanıdım
bu acıyı beraber tadalım

Mâra

başım omzunda iken sayıkladığıma bakma
beni istediğin yere götür
ikimiz de ne uykudayız
ne uyanık (Çelebi, 2018: 28).

Bu şiirde kullanılan Mâra kavramı, Budizm açısından şeytan veya ifriti temsil eder. Bu kavram, sadece Budizm'de değil diğer Hint dinlerinde de sınavcı bir varlık olarak ön plana çıkar. Mâra, Veda litaretüründe İndra'yla savaştan fakat nihayetinde ona karşı mücadeleyi kaybeden bir ifrit olarak bilinir. Budizm'de kötü insan, Paimant olarak adlandırılır. Mâra ise özellikle değişik kılıklara girerek din adamlarını ayartmaya çalışan bir varlıktır. Nitekim Buda, incir ağacının altında aydınlanmaya çalışırken Mâra her defasında onu rahatsız eder. Buda, meditasyona girdiği sırada Mâra fırtınalar ve kasırgalar çıkarır. Buda'nın bundan etkilenmediğini fark eden Mâra, bu sefer onun üze-

rine yırtıcı hayvanlar gönderir. Mâra'nın çeşitli rahatsız edici eylemlerinden etkilenmeyen Buda, incir ağacının altında tefekküre devam eder. Budist kaynaklara göre bir seferinde Mâra arzu, şehvet ve tutku hazlarını ifade eden kızlarını Buda'yı daldığı tefekkürden uyandırmak için gönderir. Fakat kızlar kurduğu haz tuzaklarıyla Buda'yı yolundan çeviremez. Böylece Mâra, Buda'yı yenemeyeceğini anlar (Nakamura, 2012: 140; Ruben, 2000: 97). Bu çerçevede Mâra'nın Budist inancında başta Buda olmak üzere dindar şahsiyetleri doğru yoldan çıkarmak üzere görevlendirilen kötü niyetli bir ifrit olarak ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Şiirde Mâra'nın daha çok bir kadını çağrıştırması onun Buda'yı yolundan çıkararak kızlara bir vurgu olduğu söylenebilir. Çünkü Buda olayında olduğu gibi kızlar arzu, şehvet ve tutku gibi duyguları ifade etmektedir. Mâra ile yaşamak acıyla haz arasında gidip gelmektir. Dolayısıyla şiirde sıkça kullanılan Mâra kavramı, Budizm'deki ayartıcı haz tuzaklarını çağrıştıran bir motif olarak kullanılır.

Asaf Hâlet Çelebi'nin Budist dinsel kültürü bağlamında kullandığı bir motif de *Kunâla*'dır. Onun **Kunâla** başlıklı iki tane şiiri vardır. Şiirlerde başlık da dâhil olmak üzere *Kunâla* ismi toplam 15 defa geçer. Burada aynı başlıktaki sadece bir şiirine değinilecektir:

Kunâla

ateş rüzgârları önünde *Kunâla*
yedi milyar sene var
koşuyor
kaçıyoruz

canımın elleri var sana uzanmış
tutuyor
bırakıyorum

yedi milyar sene
yedi gün

ılık denizler içinde *Kunâla*
yedi milyon sene var
dalıyor

çıkıyoruz

dinozor boynum sana sürünüyor
gidiyor
geliyorum

yedi milyon sene
yedi saat
orman yeşilliğinde *Kunâla*
büyücü inliyor
bir ağaç koğuşunda seni sıkıyorum
uyuyor
uyanıyorum
yedi bin rüya
yedi gök
ateşler sönmüş *Kunâla*
denizler soğuk
gözlerinde bir şey var *Kunâla*

akşamlar içinde sana bakıyorum
gözlerinde bir şey var *Kunâla*
yedi sene
bunu düşünüyorum

yedi sene
yedi an (Çelebi, 2018: 113).

Burada ve aynı başlıklı diğer şiirde kullanan *Kunâla* kavramının Budizm inancına ait bir motif olup olmadığı tartışma konusu olsa da bizce şairin bu kavramı kullanması bilinçli bir tercihtir. Budizm üzerine çalışma yapan bir şairin bu inançla ilgili kavramları kullanması olağan bir durumdur. Dolayısıyla *Kunâla*, şairin tesadüfen seçtiği bir kavram değildir. Şair, Budizm bağlamında bu kavramı tercih eder. O halde *Kunâla* nedir? Bazı kaynaklarda bu kavram Budist bir prensin adı olarak geçer. Dinler tarihine bakıldığında ipek yolunun önem kazandığı dönemlerde Hindistan'daki bazı politik gelişmeler-

den dolayı Budizm'in Orta Asya'da yayıldığı görülür. Buna göre Mauryan prensi Kunâla, öncülüğünde bazı Budistler önce bugünkü Çin sınırlarında olan Hotan'a sonra da Afganistan'ın kuzeyindeki Taxila'ya yerleşirler. Böylece Hint kolonileri Prens Kunâla döneminde Orta Asya'da önemli bir bölgeye göç ederler. Prens Kunâla sayesinde bu koloniler aracılığıyla Budizm'in Çinliler arasında yayılması sağlanmış olur (Irons, 2008: 82-83). Şiirdeki Kunâla ismi her ne kadar dişil bir varlık için kullanılmış olsa da dönemin prensine bir atıf da olabilir. Ayrıca bazı isimlerin çift cinsiyetli anlamı olduğu düşünüldüğünde Kunâla isminin tarihsel bir şahsiyete telmihte bulunduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan Kunâla ismi Budizm açısından bir efsaneyi hatırlatır. Kunâla ile ilgili bu söylencede genç bir prensin serüveni anlatılır. Efsaneye göre genç prens, üvey annesinin günahkâr sevgilisini reddeder. Onun bu aşkını kabullenmez. Üvey annesi, prensin bu tavrına karşılık onun gözünü kör eder. Bu durumda prensin yapacağı tek şey vardır. O da babasından üvey annesinin kendisini bağışlamasını istemektir. Prens, babasına şu cümlelerle yakınır: "Gözlerimi kör etse de üvey anneme karşı kalbimde iyilik duyguları taşıyorum." Prens Kunâla, bu sözleriyle Budizm'in acı ve iyilik kavramlarına vurgu yapar. Çünkü hayatın acılardan ibaret olduğu gerçeği Budizm'in temel öğretilerindedir. Prens açısından hayat acı ve ıstıraplar üzerine kurulu olsa da nihai olarak iyi olmak veya iyilik yapmak acıların üstesinden gelmenin yoludur. Başkasını bağışlamak insanın kalbindeki iyi olma arzusunun eyleme dökülmüş halidir. Sabah, öğle ve akşam kalbinde iyilik tohumu taşıyanların erdemli olduğunu belirten Buda, Kunâla efsanesinde olduğu gibi insanların sürekli iyi olmalarını tavsiye eder. Buda prens efsanesini iyiliği yayma bağlamında vaazlarında dile getirir. Bu çerçevede Kunâla'nın, Budizm öğretisinde iyiliğe vurgu yapan bir efsaneye atıf olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz (Challaye, 1962: 73).

Şair Çelebi'nin iki şiirinde Kunâla'yı iyiliğin, sevginin ve güzelliğin temsili olarak tasvir etmesi Buda'nın iyilik yaklaşımına benzerdir. Ayrıca efsanelerde bulunan olağanüstülüklerin Kunâla şiirlerinde de yer alması şairin Kunâla ismini bilinçli olarak tercih ettiğini gösterir. Bu açıdan şairin Kunâla kavramını Budizm ile ilişkili olarak tercih ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu şiirde birçok kez yedi kavramının kullanılması dinler tarihi açısından önemli

bir fenomene vurgudur. Yedi, düzeni ve bilgeliği ifade eden bir sayıdır. Bu açıdan yedi sayınının tercihi, şairin dinler tarihi birikiminden yararlandığını gösterir.

Çelebi'nin şiirlerinde Budizm ile ilgili olarak kullandığı diğer bir kavram, Bodhisattva'dır. **Korkuyorum** şiirinde geçen bu kavram, Buda adayına atıf olarak yer alır. İlgili şiir şöyledir:

Korkuyorum

etli dudakların var
yiyecek beni
korkuyorum
Pitekantropum
dişim
hayvanım
birbirine yakın gözlerinden
uzun
ve yuvarlak
sıcak
karnından

gözlerin orman akşamlarından kalmadır
anlaşılmaz sözlerin var
gündüzleri bambaşka
geceleri büyücüsün
korkuyorum
Mâra'm
şeytanım
sivri dişlerinden
uzun ayaklarından
ve simsiyah saçlarından

iyilikler dolu yüreğin var
rahmetler taşırın
seven
ve okşayan

korkuyorum
Bodhisattvam
 bilinmez dünyadan
 ve uyutan
 kucağından (Çelebi, 2018: 74).

Şiirde geçen Bodhisattva, Budizm'in önemli bir motifidir. Budist dinsel geleneğine göre Bodhisattva, Nirvana'ya ulaşmaktan kaçınan Budist azizlerine verilen isimdir. Özellikle Mahayana Budistleri arasında bu kavram sıkça kullanılır. Mahayana mezhebinde Bodhisattva ideal kişidir. O, aydınlanma yoluna giren veya bu statüyü kazanmaya çalışan ideal şahsiyet olarak tarif edilir. Bu kavram, evrensel kurtuluşu ifade eder. Bodhisattva olan kişi, kendisini diğer insanlar için adayan örneklik bir şahsiyettir. Mahayana Budistlerine göre Bodhisattvalar, kendi kurtuluşları yerine başkalarını düşündüğü için nihai gayelerini bir kenara bırakıp toplumsal veya evrensel kurtuluşu öncelerler. Bu yüzden Hinayanistlerin bireysel aydınlanmaya önem veren anlayışı yerine Bodhisattvalar, toplumsal kurtuluşu ön plana çıkarırlar. Buda adayları veya Bodhisattvalar, yalnız kendilerinin değil ıstrap çeken herkesin kurtuluşu ulaşması gerektiğine inanırlar. Bu çerçevede onlar, sevgi ve bilgelik erdemlerine önem verirler. Mahayana Budistleri tarafından en çok bilinen Bodhisattvalar Maitraya ve Avalokiteşvara'dır (Higham, 2004: 54-55; Williams, 2005: 996; Gündüz,1998: 68; Yitik, 2016: 339).

Asaf Hâlet Çelebi, **Korkuyorum** şiirinin son mısralarında Bodhisattvaların iyi oluşuna değinir. Sevgi, merhamet ve iyilik gibi erdemler şairin şiirde Bodhisattvalar için kullandığı kavramlardır. Bu anlamda Bodhisattva, Çelebi için iyiliğe giden yolda bir basamaktır. Güzelliğe ve iyiliğe aday olmak nihai iyiliğe ulaşma bakımından önemli bir aşamadır. Bu çaba, Buda adaylarının Nirvana'ya ulaşma yolculuğuna benzer. Ayrıca bu şiirde Budizm'in ifrit olarak kabul edilen Mâra motifine tekrar vurgu vardır. Dolayısıyla şair bu şiirde Budizm'in iyi ve kötü yönlerini temsil eden motiflerine özellikle vurgu yapar. Karşıt unsurlar aracılığıyla Budizm'in şiirsel bir formda anlaşılmasını sağlar. Neticede Buda adayları Bodhisattva, Budist efsanesinin Prensi Kunâla, Buda, Nirvana ve Mara Budizm'in asli unsurları olarak Çelebi'nin şiirine semantik, epistemik ve harmonik bir bütünlük katar.

2.3.Yahudilik ile İlgili Motifler

Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirlerinde motiflerinden yararlandığı dinlerden biri, Yahudiliktir. Semitik dinlerden olan Yahudilik kendine özgü öğretileri, ibadetleri ve ahlak anlayışı olan bir inanç sistemidir. Tarihini Hz. İbrahim'le başlatan bu din, vaat edilmiş topraklarla özdeşleşmiş bir millet hayatını, ortak bir inancı, dili, edebiyatı, folkloru, kanunu ve sanatı ihtiva eder. Yahudiliğin ilk peygamberi Hz. İbrahim sonuncusu Malaki'dir. Bu dinin kutsal metni Eski Ahit'e göre bütün insanlar tek bir soydan gelir. Yahudilik açısından Hz. Nuh'un oğullarına kadar insanlar arasında herhangi bir ırk ayrımı söz konusu değildir. Yahudiliğe göre Hz. Nuh'un Ham, Sam ve Yafes adlarında üç oğlu vardır. Bunların her biri, bir milletin atasıdır. Sam ve onun soyu geleneksel Yahudi anlayışına göre diğerleri arasında seçkin bir yere sahiptir. Sam'ın soyundan gelen Eber, Hz. İbrahim'in büyük atası olarak kabul edilir. Bu çerçevede İbrahim'e, Eber'in soyundan gelen anlamında İbrani adı verilir. Hz. İbrahim'den sonra Hz. İshak, Hz. Yakup ve oğulları, Yahudilerin ataları olarak din kurucusu silsilesini devam ettirir. Onlar, kutsal topraklara gitmekle görevlendirilirler. Bu yolda birçoğu zorluklarla karşılaşır ve yaşadıkları topraklardan sürgün edilir. Bu sürgünlüğe rağmen Yahudilik, geçmişten günümüze kendine özgü kutsal metinleri ve yaşam tarzıyla varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Adam, 2015: 60-71).

Çelebi'nin **Tevrat Şiiri** ve **Kadıncığım** başlıklı şiirlerinde Yahudiliğe ait motifler bulunur. Özellikle **Tevrat Şiiri** adlı çalışması, Yahudilik ile ilgili birçok motifi ihtiva eder. İlgili şiir, şu şekildedir:

Tevrat Şiiri

Süleyman bağlarına gidelim
anda bir salkım üzüm yiyelim
dev ve santûr ile şarkı okuyalım
Rabbe

adonay elehenu adonay ehad

adını taşıdığım
mızıkacı başısıdır *melik Süleyman'ın*
ben şarkı söyledimce o *Mezmûr* yapar

Yeruşalim kızları azgın olurlar
uslu kişiler kat'inde
ne mübarektir ol kimse
ki onlarla oturmaya

adını taşıdığım
Yeruşalim kızlarının günahı bendedir (Çelebi, 2018: 93).

Bu şiirde Yahudilik bağlamındaki ilk motif, şiirin başlığı olan Tevrat'tır. Bu kitap, Yahudiliğin kutsal metnidir. Yahudilik açısından yazılı ve sözlü olmak üzere iki temel kutsal metin vardır. Yahudi yazılı kutsal metinleri Tora, Neviim ve Ketuvim olmak üzere üç bölümden oluşur. Bu yazılı metinler Tora 5, Neviim 8, Ketuvim 11 olmak üzere toplam 24 kitaptan müteşekkildir. Şiire ismini veren Tevrat veya Tora; Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye kitaplarından oluşur. Tora yaratılıştan Hz. Musa dönemine kadar meydana gelen olaylardan bahseder. Kur'an'da Tora, Tevrat olarak ifade edilir. Hem Kur'an'da hem de İslam geleneğinde Yahudi kutsal metinleri için genellikle Tevrat adı kullanılır. Tora'nın Arapça karşılığı Tevrat'tır. Yahudiler, Tora'nın rulo halindeki yazmasına Sefer Tora, kitap halindeki nüshasına Humaş adını verir. Rulo halindeki Tora, Yahudilerin hayatında merkezi bir konumdadır. O, Sinagoglarda "Aron Hakodeş" adı verilen özel bölümde muhafaza edilir.

Eski Ahit'in diğer bir bölümü de Ketuvim'dir. Bu kutsal metin; tarihi, edebi ve felsefi metinleri içerir. "Mezmurlar, Meseller, Eyüp, Neşideler Neşidesi, Rut, Ağıtlar, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra-Nehemya ve Tarihler" Ketuvim içerisinde yer alan kitaplardır. Şiire adını veren *Tevrat*, Tora bölümünün adı iken şiirde *Mezmurlar* olarak geçen kavram ise Ketuvim bölümündeki kitabın adıdır. Bu çerçevede Mezmurlar, Yahudiler tarafından Ketuvim'in en önemli metinlerinden biri olarak kabul edilir. Tehilim de olarak adlandırılan Mezmurlar, Hz. Davut'a atfedilir. Uzun bir zaman diliminde yazıldığı anlaşılan bu kitap 150 mezmurdan oluşur. Dua, öğüt, şükür, yakarış, ağıt vb. içeriklerden müteşekkildir. Mezmurlar aynı zamanda edebi ve sanatsal bir dile sahiptir. Yahudiler, Mezmurları hem sanatsal bir metin hem de hastalık, sıkıntı vb. zor durumlarda yararlandıkları bir dua metni olarak görürler (Adam, 2019: 354; 361). Çelebi bu şiirinde Tevrat ve Mezmurlar gibi Yahudiliğe ait iki kavramı

kullanırken bu inanç sisteminin yazılı metinlerine atıf yapmış olur. Biri Tora, diğeri Ketuvim bölümünde yer alan bu yazılı metinler geçmişte olduğu gibi bugün de Yahudilik için önemlidir. Şiirde her iki kitaba değinilerek Yahudiler için hem kutsalın sözlerine hem de sözlerin kutsallığına şiirsel bir atıf yapılır.

Çelebi'nin Yahudilik bağlamında kullandığı diğeri bir motif de Süleyman'dır. Yahudilik geleneğinde Kral olarak bilinen Süleyman, Kral Davut'un oğludur. İslam geleneğinde peygamber olarak ifade edilen bu kişiler, Yahudilik tarihinde kral olarak bilinir. Süleyman, Yahudilik tarihinin en parlak dönemini yaşatan krallardan biridir. Yahudi kaynaklarına göre Süleyman, Mısır Firavunu'nun kızıyla evlenerek bölgenin en güçlü devletini kurar. Ülkesini siyasi, askeri, iktisadi ve mimari açıdan bayındır hale getirir. Süleyman, babası Davut'a nasip olmayan mabedin yapımı işini üstlenir. O, Kudüs'te Moriya Tepesi'nde tapınak inşaatını yedi yılda tamamlar. Kendi adını da taşıyan mabedi tamamlandıktan sonra kurbanlar keserek buraya Ahit Sandığı'nı yerleştirir. Süleyman döneminde ülke tarım ve hayvancılığın yanı sıra madencilik, imalat ve ticaret yönünden de zenginleşir. Kırk yıl boyunca ülkesini refah bakımından zirveye taşıyan Süleyman vefat eder ve yerine oğlu Rehovoam geçer. Bu çerçevede Yahudilik açısından Süleyman figürü Yahudi kabilelerini bir arada tutan, ülkesini maddi bakımdan zenginleştiren, kutsal mabedin inşasını sağlayan önemli bir sembol olarak bilinir. Yahudiler bugün bile Davut ve onun oğlu Süleyman dönemindeki ihtişama özlem duyarlar. Onlar için bu iki dönem Yahudiliğin altın çağlarıdır (Katar, 2019: 255-263). Hz. Süleyman'ının hem Yahudilik hem de İslam açısından önemi, Hâlet Çelebi'nin bu motifleri şiirinde güçlü bir şekilde kullanmasını sağlar. Şiirde *Süleyman Bağları* ve *Melik Süleyman* gibi göndermeler onun iktisat ve yönetim konusundaki maharetine vurgudur.

Çelebi, yine bu şiirinde dinsel bir motif olarak Yahudiliğe ait bir dua sözünü kullanır. Bu dua Müslümanlardaki Allah'ın birliğini anlatan Kelime'i Tevhid'e benzer. Şiirde geçen dua şöyledir: "*Adonay elehenu adonay ehad*". Yahudi kutsal kitabında yer alan bu dua, "Tanrımız Rab, bir olan Rabdir." manasına gelir. Tanrı'nın birliğine vurgu yapan bu söz, Şema duasıdır. Bu dua, Eski Ahit'te tam olarak şöyle yer alır: "Dinle Ey İsrail! Tanrımız Rab, bir olan Rabdir. Tanrı'nın Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün varlığınla seveceksin..." (Tesniye 6/4-9). Diğeri adıyla Şema İsrail olan bu dua Yahudiler

tarafından yıllık, haftalık ve günlük olarak zikredilir. Yahudiler bu duayı çocuklukta öğrenilen ilk ve ölüm anında okunan son dua olarak nitelendirir. Onlar, Şema duasını hayatlarının her anına yayarak Rablerine şükrettiğine inanırlar. Yahudiler bu duayı sadece şifahi olarak dile getirmezler. Aynı zamanda evlerinin giriş kapılarına astıkları Mezuzalara da işlerler. Yahudiler “*adonay elehenu adonay ehad*” yazısını rulo haline getirerek bir boru içine koyup kapılarının sövesine asarlar. Böylece bu dua hem sözsel hem de eylemsel olarak Yahudilerin yaşamının bir parçası olur. Bu kutu veya Mezuzanın Yahudilerin alamet-i farikası haline gelir. Yahudiler gerek evlerinde gerekse iş yerlerinde bu duayı asarak hem Rablerini anar hem de kendilerini güvende hissederler. Bu açıdan “*adonay elehenu adonay ehad*” duası Yahudiler açısından güven, huzur ve Tanrı’ya şükürün sembolü olarak görülür (Harman, 2019: 323-324).

Çelebi, Yahudiler açısından önem taşıyan bu duayı şiire dinsel bir motif olarak taşır. Böylece Yahudi hayatının temel taşı veya ibadet ögesi olan bir motifi şiirde okuyucuya hatırlatır. Bir dinler tarihçisi olarak Çelebi, Yahudiler açısından Tevrat, Mezmurlar ve Kral Süleyman kadar önemli olan bir sözü yani Şema duasını şiirinde dini değer içeren bir form olarak kullanır. Duanın gücünü şiirin ahengi içerisinde aktaran Çelebi, hem tarihsel hem de estetik bir gönderme yapar.

Çelebinin **Tevrat Şiiri**’inde kullandığı diğer bir motif de Yeruslaim’dir. Şiirde *Yeruslaim Kızları* söz öbeği bağlamında kullanılan bu motifte asıl vurgulanan kavram Kudüs’tür. Çünkü Yeruslaim, Kudüs’ün İbranice adıdır. Kudüs ise Arapçasıdır. Kudüs’ün ayrıca Moriya, Sion ve Ariel gibi adları vardır. Yeruslaim’in tarihi MÖ IV. yüzyıla kadar gider. Bu şehir Yahudiler açısından umudu temsil eder. Yahudiliğe göre dünya buradan başlayarak yaratılmıştır. Ayrıca Âdem’in yaratıldığı toprak da Kudüs’tendir. Bu yüzden Yahudiler için Kudüs, kutsallar kutsalı simgesel bir şehir olarak görülür. Tarihsel süreç içerisinde Yahudiler için her zaman önemini koruyan bu şehir MS 70 yılında Romalılar tarafından tahrip edilir. Bu tarihten sonra Kudüs, biraz önemini yitirse de Yahudiler, Davut soyundan gelecek kurtarıcının tekrar burayı eski ihtişamına kavuşturacağına inanır. Kudüs sadece Yahudiler açısından değil Hıristiyanlar ve Müslümanlar açısından da kutsal bir şehirdir. Hıristiyanlar için Hz. İsa’nın yaşadığı, tebliğini yaydığı, çarmıha gerildiği, defnedildiği, dirildiği ve göğe yükseldiği yerdir. Müslümanlar için ise ilk kiblenin olduğu yerdir. Dola-

yısıyla Kudüs veya Yerusâlim dinlerin aksis mundisi veya merkezi noktası olarak tarihte hep önemini korumuştur (Harman, 2002: 26/323-327).

Çelebi, Yerusâlim veya Kudüs'ün önemine atfen şiirinde bu kavramı kullanır. *Yerusâlim'in Kızları* deyişi zaten Yahudilerin yazılı kutsal metni Ketuvim'in içerisinde yer alan Neşideler Neşidesi bölümünde sıkça geçer (Neşideler Neşidesi 1: 5; 2: 7; 3: 5; 3: 10; 5: 8; 5: 16; 8: 4). Şair bu şiirinde özellikle Yerusâlim kızlarının azgınlığına ve günahkârlığına atf yaparak tarihsel bir durumu hatırlatır. Bu açıdan Kudüs, şairin dizelerinde, dinler tarihi açısından önemli bir mekânı vurgular. Semitik dinler açısından ortak bir sembolü seçmesi, Çelebi'nin şiirinde kadim ve kutsal bir mekân fenomenini bilinçli tercih ettiğini gösterir. Çünkü Kudüs geçmişte olduğu gibi bugün de dinlerin veya bağlılarının uğruna çarpıştığı kutsal bir topraktır. Özellikle semitik dinler, bu fenomeni öteden beri kendileri için vazgeçilmez olarak belirlemiş durumdadır.

Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirlerinde Yahudilik bağlamında değindiği motiflerden biri de kadının erkeğin kaburgasından yaratılması hadisesidir. İslâm inancında yaratılış meselesinde insanın tek bir nefisten yaratıldığı ve ondan da eşinin yaratıldığı anlayışı vardır (Nisa, 4/1). İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an'da bu yaratılış bahsinde Havva'nın ismi dahi geçmez. Bu çerçevede Müslümanlar arasında Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden değil, Âdem nereden yaratılmışsa eşinin de oradan yaratıldığı biçiminde bir yaklaşım söz konusudur. Fakat Yahudi kutsal metinlerinde durum böyle değildir. Yahudi dinsel geleneğinde bu durum, Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratıldığı biçimindedir. Şair çelebi **Kadıncığım** adlı şiirinde Yahudilikteki bu yaklaşıma atf yapar:

Kadıncığım

*oyluk kemiğimi çıkartıp
kendime bir kadıncık yaptım
ve bir şamar vurup
rafa oturttum*

ben evden çıkınca
kadıncığım yemeklerimi pişirdi

söküklerimi dikti
ve akşam olunca
korkusundan
çıkıp rafa oturdu

geceleeri kadıncığımanın dizine korum başımı
ve üç kıl koparınca
uyurum (Çelebi, 2018: 19).

Şiirde kadın konusundaki yaygın ataerkil yaklaşıma vurgu yapan Çelebi, “oyluk kemiğimi çıkartıp kendime bir kadıncık yaptım” dizeleriyle Yahudilikteki ilk insan çiftinin kadim yaratılış anlatısını hatırlatır. Yahudilikte kadının erkeğin oyluk kemiğinden yaratılması meselesi, Eski Ahit’teki Âdem ve Havva anlatısına dayanır. Bu olay Tora’nın yaratılış bölümünde göğün ve yerin yaratılış öyküsü kısmında geçer. Anlatıya göre Rab Tanrı, göğü ve yeri yarattığında, yeryüzünde yabancı bir fidan, bir ot bile bitmemişti. Çünkü Rab Tanrı henüz yeryüzüne yağmur göndermemişti. Toprağı işleyecek insan da yoktu. Yerden yükselen buhar bütün toprakları suluyordu. Tanrı, Âdem’i topraktan yarattı. Sonra burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Âdem, yaşayan varlık oldu. Tanrı doğuda, Aden’de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem’i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaçlar yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyle kötüyü bilme ağacı vardı. Aden’den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. Bunlar Pişon, Gihon Dicle ve Fırat’tır.

Rab Tanrı, Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Âdem’i oraya koydu. Ona, “Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin” dedi. Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün.” Sonra, “Âdem’in yalnız kalması iyi değil, ona uygun bir yardımcı yaratacağım.” dedi. Rab Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem’e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Âdem bütün evcil ve yabancı hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı. Rab Tanrı, Âdem’e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun *kaburga kemiklerinden* birini alıp yerini etle kapadı. Âdem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu

Âdem'e getirdi. Âdem, "İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir." dedi. "Ona 'kadın' denilecek, çünkü o adamdan alındı." Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak (Yaratılış, 2: 4-24).

Bir dinler tarihçisi olarak Çelebi, Yahudiliğin temel inançlarından olan "Havva'nın, Âdem'in kemiğinden alınmış bir kemik ve etinden alınmış bir et olduğu" yaklaşımını tarihsel bir anlatı olarak şiirinde işler. Şair bu dinsel motifi sanatsal bir düzlemde tekrar hatırlatır. Böylece Yahudilik ve İslam açısından farklı yorumlanan yaratılış meselesini şiiri aracılığıyla tekrar gündeme getirir. Bunu yaparken kadının sırtına yüklenen ataerkil yaklaşıma ince bir eleştiride bulunur.

Çelebi'nin Yahudilik bağlamında kullandığı diğer bir motif de İbrahim peygamberdir. Esasında Hz. İbrahim Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam açısından önemli bir motiftir. Her üç din açısından da o sorgulayan ve akli muhakemeyle yaratıcının varlığına iman eden veya teslimiyeti simgeleyen bir din kurucusu olarak bilinir. Üç dinin ortak motifi olan İbrahim, şiirde şöyle dile getirilir:

İbrahim

İbrahim

içimdeki putları devir
elindeki baltayla
kırılan putların yerine
yenilerini koyan kim

güneş buzdan evimi yıktı
koca buzlar düştü
putların boyunları kırıldı

İbrahim

güneşi evime sokan kim

asma bahçelerinde dolaşan güzelleri
Buhtunnasır put yaptı
ben ki zamansız bahçeleri kucakladım
güzeller bende kaldı

İbrahim

gönlümü put sanıp da kıran kim (Çelebi, 2018: 16).

Hz. İbrahim, İslam'ın temel kaynağı Kuran'da adından en çok söz edilen peygamberdir. Güneş, ay ve yıldızlar üzerine sorgulamalar yapması, evrenden hareketle monoteist bir tanrı anlayışına varması, aklı önceleyen yaklaşımı onun Kur'an'da ön plana çıkan özellikleridir. Politeist inancın yanlışlığını savunan İbrahim, yaşadığı dönemde putperestliğe şiddetle karşı çıkar. Kur'an'da İbrahim peygamberin putlarla dolu bir ibadethaneye girip bütün putları kırması ve en büyük puta dokunmayıp baltasını onun boynuna asma-sı, dönemin çok tanrıcılığına karşı akıllıca bir tavır olarak ortaya konulur. O, yaptığı bu eylemin bedelini ateşe atılmakla öder. Dönemin Firavun'u onu ateşe atarak cezalandırmak ister. Fakat Allah, bu ateşi onun için bir serinliğe ve selamete dönüştürür. Böylece ateş İbrahim'i yakmaz. İbrahim Allah'a bağlı bir peygamberdir. Bu bağlılığını oğlu İsmail'i kurban etmekten çekinmeden sergiler. O, aynı zamanda Kâbe'yi oğluyla birlikte inşa eder. Dolayısıyla İslam kaynakları açısından İbrahim peygamber imanın, teslimiyetin ve sorgulayışın sembolü olarak ön plana çıkar (Bakara, 2: 127; Enam, 6: 76-79; Enbiya, 21: 51-70; Hacc, 22: 78).

Yahudilikteki İbrahim peygamber tasviri, İslam geleneğine benzer. Yahudi kaynaklara göre İbrahim, MÖ 2000 yıllarda Ur şehrinde dünyaya gelir. Dönemin kralı Nemrut, rüyasında erkek bir çocuğun dünyaya geleceğini ve yerleşik düzeni değiştireceğini görür. Rüyasının gerçekleşmemesi için ülkede büyük bir doğumhane yaptırır. Burada doğacak bütün erkek çocukları öldürtmeyi planlar. İbrahim'in annesi bunu duyunca çocuğunu bir mağarada gizlice dünyaya getirir. Yetişkin olduğunda İbrahim, güneşe ve aya bakarak bunların Rabbi olabileceğini düşünür. Fakat batan şeylerin Tanrı olmayacağını düşünerek evrende yaratıcı tek bir Tanrı'nın olduğu sonucuna ulaşır. Yahudi yazılı kaynaklarında geçmese de sözlü kaynaklarda Kur'an'da anlatılanlara benzer şekilde putları kırması hadisesine değinilir. Yahudilere göre İbrahim yirmili yaşlarda iken babası Terah'ın yerine put satmak için pazara gider. Fakat o, putları satmak yerine yerde sürükler. Yine o puthanede kimsenin görmediği bir zamanda bütün putları kırar ve baltayı da büyük putun boynuna asar. Nemrut, hadiseyi duyunca öfkelenir ve İbrahim'den bunun hesabını sorar. İbrahim, bu işi büyük putun yaptığını söyleyince Nemrut onu zinada

attırır. İbrahim burada uzun bir süre aç ve susuz bekletilir. Nemrut'un öfkesi dinmez ve İbrahim'i ateşe atmak ister. İbrahim, mancınkla ateşe atılır. Fakat Tanrı onu yanmaktan kurtarır. Ateş içindeki kütükler tomurcuklanır ve meyve verir. Böylece İbrahim'i yakacak olan ateş bir bahçeye dönüşür.

Yahudi kutsal metnine göre bu olaydan sonra İbrahim, ailesi ve kardeşleriyle birlikte Fırat'ın kıyısındaki Ur şehrine gelir. Buradan da Harran'a geçer. Daha sonra eşi Sara ile birlikte 75 yaşında Kenan topraklarına gelir. O, kuraklık nedeniyle Mısır'dan geçince güzelliğinden dolayı eşini, kız kardeşi olarak tanıtır. Firavun, Sara'yı kendisine eş olarak almak isteyince başına felaketler gelir. Bunun üzerine Firavun, İbrahim'e eşini geri verir. Mısır'dan çıktıktan sonra İbrahim, eşinin yaşlılığından dolayı çocuk doğurmayacağını düşünerek cariyesi Hacer'i yanına alır. İbrahim'in Hacer'den İsmail adında bir erkek çocuğu olur. İbrahim, 86 yaşındadır. O, 99 yaşına geldiğinde Sara'dan da bir çocuk sahibi olur. Adı İshak olan çocuk, İbrahim'e soyu çoğalsın diye Tanrı'dan bir hediye olarak verilir. Sara, çocuğu olduktan sonra Hacer'i kıskanır ve kendisiyle alay ettiği gerekçesiyle onu evden uzaklaştırır. Hacer ve İsmail, Sina Yarımadasının orta kesimlerinde bulunan Paran Çölü'ne gider. Bu olaydan sonra Rab, İbrahim'i, oğlu İsmail'i kurban etmekle sınar. İbrahim bu sınanmayı kabul eder ve İsmail'i kurban etmek ister. Yahudi kaynaklarına göre Rab, İbrahim'in bağlılığını görür ve İsmail'in yerine kurban etmek üzere ona bir koç gönderir. Tanrı, İbrahim'e bu teslimiyetinden dolayı soyunu kalabalıklaştıracağını ve onu toprak sahibi yapacağını bildirir. Hz. İbrahim 175 yaşına gelince vefat eder ve Hevron'da defnedilir (Yaratılış, 12: 1-20; 16: 1-15; 21: 1-21; 23: 1-19; Katar, 2019: 128-140).

Çelebi, İbrahim şiirinde Kur'an'da ve Yahudi sözlü metinlerinde yer alan İbrahim'in putları kırması olayına değinir. Burada İbrahim motifi aracılığıyla hem dönemin putperestlik anlayışına hem de her dönemde geçerli olan insanın kendisine putlar yaratması gerçeğine vurgu yapar. Bu çerçevede İbrahim peygamber motifi, Yahudilik bağlamında evrensel hakikatleri ortaya koyan bir simgedir. Çelebi'ye göre insan dünyada neyi arzuluyorsa onu put yapma potansiyeline sahiptir. Ona göre bu anlayış buzun kalıcılığı kadar gerçekçidir. İnsanın bir şeyi put haline getirmesi, buzdan ev yapmasına benzer. Dolayısıyla kişi herhangi bir şeyi putlaştırma özleminden vazgeçmelidir. Çelebi bu hakikati tarihsel kıssaya vurgu yaparak ortaya koyar. Bu çerçevede

İbrahim şiiiri, hem edebiyat hem de dinler tarihi açısından derin anlamlara sahip manzum bir metindir. Dinler tarihine hâkim bir şairin bu konuyu sanatsal bir şekilde dile getirmesi bu kıssanın evrensel niteliğini anlama ve sorgulama açısından önemli bir imkândır.

2.4.Hıristiyanlık ile İlgili Motifler

Hıristiyanlık, Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirlerinde motiflerinden faydalandığı diğer bir dindir. Filistin bölgesinde Yahudiliğin içerisinden ortaya çıkan bu inanç sistemi İsa merkezlidir. Mesih'in taraftarları anlamına gelen Hıristiyanlık, İsa'nın doğumu, gençliği ve çarmıha gerilişi etrafında şekillenir. İsa'dan sonra Pavlus, Hıristiyanlığı farklı bir şekilde yorumlayan din kurucusu olarak ortaya çıkar. Pavlus'un yaklaşımına göre İsa, Âdem'in işlediği günahı ortadan kaldırmak için çarmıhta can verir. İsa kendini kurban ederek bütün insanlığı kurtarır. Böylece Yahudiler arasında doğup gelişen Hıristiyanlık, Pavlus ile birlikte Yahudi olmayanlar (Gentile) arasında yayılır. Zamanla bölünmelere uğrayarak Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık olmak üzere üç büyük mezhebe ayrılır. Yeni Ahit, bu dinin kutsal metnidir. Kendi içinde irili ufaklı birçok mezhep çıkaran Hıristiyanlık, bugün yaklaşık 2 milyar müntesibiyle varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Eroğlu, 2015: 134).

Çelebi'nin **Kilise** şiiiri, Hıristiyanlığa ait önemli motifler içerir. Şiir, şöyledir:

Kilise

Evlôimeni i vasilîya tu patrôs
bütün resimler bizi gözetliyor
tahtalardan

kanı şarap
eti ekmek
Îsus
ve müselles içindeki başsız göz

kîrye elêison
güneş açıldı

buhur yandıktan sonra

Meryem Ana'ya mum yakıyorum
başsız gözden korkarak

ayios o teos
ayios ishiros
ayios atânatos
eleison imâs (Çelebi, 2018: 32).

Hıristiyanlığa ait bir motif olan ve bu dinin ibadet yerini ifade eden kilise, Çelebi'nin şiirinin başlığıdır. Kilise, Yunancada toplanmak veya topluluk anlamındaki “ekklesia” kelimesinden türer. Ekklesia, İsa Mesih tarafından Havari Petrus'un otoritesi altında kurulan, Kutsal Ruh'un onayladığı görünür bir topluluğu ifade eder. Kilise, ayrıca Aramice toplantı yeri anlamına gelen “kenista” kavramının Arapçalaşmış şeklidir. Arapça'da kenise hem Hıristiyan hem de Yahudi mabedi için kullanılır. Bütün Hıristiyanlar kilise terimini kullanır. Bu kavramın Mesih İsa tarafından kurulan dinsel bir kurum, her mezhepten Hıristiyanlığın oluşturduğu dinsel topluluk, bir cemaate bağlı Katolikler topluluğu gibi farklı anlamları vardır. Hıristiyan inancına göre kilise, İsa Mesih'in dirilişiyle gerçekleşir. Hıristiyanlığın 1. Konstantin devrinde resmen kabul edilmesiyle birlikte kiliseler açılmaya başlar. Bu çerçevede Katolik inanca göre kilise, inananların birbiriyle söz ve sakramentler birliği altında bulunduğu bir kurumdur. Protestanlara göre ise kilise öznel inanma eylemi ve bütün inananları aynı yerde buluşturan bir çatıdır. Hıristiyanların kutsal metni Yeni Ahit'e hizmet etmek, bütün Hıristiyan mezheplerinin kabul ettiği ortak bir amaçtır. Kilise bugün hem Hıristiyan cemaatine hem de inananların ibadet ettiği bir mekâna atfen kullanılır (Aydın, 2002: 26/11-14; Cilacı, 2001: 205; Bilgiç, 2015: 117-118; Pesch, 2013: 454-456). Çelebi, Hıristiyan topluluğunu ve mabedini ifade eden bu kavramı şiirin başlığı yaparak Hıristiyanlığa atıfta bulunur. Kilise, çatı bir kavram olarak bütün Hıristiyanları ilgilendirdiği için şiirde kendine yer bulur. Bu açıdan Çelebi, kilise vurgusu ile hem tarihsel hem de güncel bir motife değinir.

Şiirdeki diğer motiflerden bazıları yine kilise kavramıyla yakından ilişkilidir. Bu çerçevede Çelebi, şiirinde kilisede okunan bazı dualara temas eder.

Daha önce bahsedildiği gibi Yahudiliğin Şema Yisrael duası, sinagoglarda ibadet esnasında nasıl okunuyorsa Hıristiyanlar da “*pevlôimeni vasilîya tu patrôs*” duasını kiliselerde okumaktadır. Şiirde geçen bu dua “Tanrının egemenliği kutlu olsun.” anlamındadır. Daha çok Doğu kiliselerinde veya Ortodoks kiliselerde Yunanca okunan bir duadır. Şiirde kendisine yer bulan başka bir dua da *ayios o teos, ayios ishiros ayios atânatos eleison imâs*” biçimindedir. Tanrı’nın güçlü, kudretli, ölümsüz ve merhametli oluşuna vurgu yapan bu dua, istavroz esnasında okunur. Şiirde geçen *kîrye elêison* da bir dua sözüdür. Bu dua da Ortodoks Hıristiyan kiliselerinde ibadet esnasında sıkça tekrarlanır. Diğer adıyla *Kyrie eleyson*, “Rab, merhamet göster.” anlamında Yunanca bir duadır (Schimmel, 1999: 305; Çelebi, 2018: 150-151).

Çelebi, Hıristiyanlığa ait İsa, evharistiya ve teslis motiflerini (*kanı şarap, eti eklemek İsus ve müselles içindeki başsız göz*) **Kilise** şiirinde art arda kullanır. İsa din kurucusu, teslis inanç esası ve evharistiya sakrament olarak Hıristiyanlığın temel taşlarıdır. Bu motifler, bütün Hıristiyan mezheplerinde merkezi konumdadır. Bunlarsız Hıristiyanlık düşünülemez. Hıristiyan kaynaklarına göre İsa, yaklaşık olarak MÖ 5’te Meryem’in çocuğu olarak Nasıra’da bir yemlik içinde dünyaya gelir. Babasız olarak doğan İsa daha beşikteyken konuşmaya başlar. Erken yaşlardan itibaren dönemin Yahudi din bilginlerine karşı çıkar. Çeşitli mucizelerle tebliğini yaymaya çalışır. İsa bir Yahudi olmasına rağmen getirdiği yeni din anlayışıyla dikkatleri üzerine çeker. O, Yahudi din bilginlerinin dini kendi çıkarları için yorumlayarak bozduğunu iddia eder. Öyle ki 12 yaşlarında mabedi hayvan pazarına çeviren Yahudi din bilginlerine şiddetli tepki gösterir. İsa, onlarla sürekli ilmi tartışmalar yapar. Yerleşik düzene karşı çıkması ve Yahudi şeriatının bozulduğunu söylemesi onu çarmıha götüren süreci başlatır. İsa, havarileriyle inancını yayar. Zamanla Yahudi din bilginlerinin büyük tepkisini toplar. Öğrencileriyle son akşam yemeği için bir araya gelir. Bu yemekte Havari Yahuda İskaryot, İsa’yı Romalı askerlere gammazlar. İsa, Yahudilerin baskısıyla Roma yönetimi tarafından idam cezasına çarptırılır. İsa çarmıha gerilir. İsa’nın bedenine yapılan işkenceler, ellerine ve kollarına çakılan çiviler vücudundan kanın çekilmesine ve böylece hayatını kaybetmesine neden olur. Hıristiyan kaynaklarına göre İsa daha sonra göğe çekilir (Matta, 26: 27: 45-56; Yuhanna, 19: 19-28; Luka, 22: 19-20). Çelebi şiirde bu anlamda hem İsa’nın hayatına hem de çarmıha gerilişine atf yapar. Hıris-

tiyanlığın din kurucusu İsa'nın hayatını birkaç dizede özetler. Bu bağlamda şiirde İsus diye bahsettiği kişi, Hıristiyanlığın temel motifi İsa'dır.

Çelebi'nin dizelerde ifade ettiği bir başka motif de ekmek şarap ayinidir. İsa'nın çarmıha gerilmeden önce havarileriyle yediği son akşam yemeği, Hıristiyanlığın önemli simgelerindendir. Bu olay çarmıha gerilme meselesine de atıftır. İsa, son akşam yemeğinde havarilere içirdiği şarabın kanı, yedirdiği ekmeğin eti olduğunu söyler. Ayrıca bu yemekte İsa, bütün havarilerin ayağını yıkar. Bu olay Hıristiyanlıkta Evharistiya, Komünyon ve ekmek-şarap sakramenti olarak adlandırılır. Hıristiyanlar bu ayini yaparak Hz. İsa'nın çarmıha gerilme olayına katılmış olur. Mesih'in çarmıhta insanlar uğruna kendini feda etmesi, bir tür kurban olarak görülür. Hıristiyanlar bu sakrament sayesinde hem bir araya gelirler hem de kurban olayını tekrar etmiş olurlar. Bu çerçevede evharistiya sakramentinde ekmek, İsa'nın kansız bedenini şarap ise kanını temsil eder (Luka, 22: 19-20; Matta, 26: 26-28; Tarakçı, 2012: 113-114). Çelebi, İsa'nın çarmıha gerilmeden önceki bu olayına telmihte bulunarak Hıristiyanlığın ana bir unsurunu açıklar. Çünkü ekmek-şarap ayini Katolik, Ortodoks ve Protestan Hıristiyan mezheplerinin tamamının ittifak ettiği bir meseledir. Bütün Hıristiyanları ilgilendiren bu sakrament, şairin dizeleri aracılığıyla tekrar hatırlatılır.

Kilise şiirinde Hıristiyanlık bağlamında kullanılan diğer bir motif, müsellestir. Çarmıha atıf olan müselles üçgen, üçleme ve teslis anlamına gelir. Müselles kavramı Hıristiyanlıkta özellikle üçleme veya teslis olarak anlaşılır. Teslis; Baba, Oğul (İsa) ve Kutsal Ruh'u ifade eder. Teslis, Hıristiyanlığın temel inanç esaslarındandır. Trinity veya teslis, 325 İznik ve 381 İstanbul konsillerinde Kilise'nin resmi inanç öğretisi olarak kabul edilir. Bu inanç esasına göre Tanrı, Oğul İsa ve Kutsal Ruh birbiriyle uyum içinde üç töz veya şahıstır. Özellikle Katolik mezhebi açısından Oğul Baba'dan, Kutsal Ruh ise Baba ve Oğul'dan çıkmıştır. Hıristiyanlığa göre Baba, evreni yaratan, Oğul (İsa), insanlık uğruna canını çarmıhta feda eden, Kutsal Ruh ise tanrısal sevgiyi insanın kalbine yerleştiren güçtür. Hıristiyanlığa göre teslisin akılla anlaşılması imkânsızdır. Tanrı'da üç şahsın bulunmasını ifade eden teslis inancında üç şahıs kendi aralarında ilişki bakımından farklı olsa da öz olarak aynıdır. Bu çerçevede Hıristiyanlıktaki müselles inancı, Tanrı'da birbirinden farklı üç şahıs ve ortak tek bir doğayı ifade eder (Aydın, 2016: 95-96). Çelebi Hıristiyan-

lıgın inanç esaslarından olan teslisi bu şiirde dile getirerek onun önemine değinir. Hıristiyanlık, teslis ile özdeşleşen bir din olduğu için şair bu kavram aracılığıyla Hıristiyanlık inancına vurgu yapar.

Şiirde Hıristiyanlık bağlamında ifade edilen son kavram ise Meryem'dir. Dizelerde kendisine mum yakıldığı söylenen *Meryem Ana*, Hz. İsa'nın annesidir. Hıristiyan kaynaklarına göre Meryem'in annesinin adı Hanna babasının adı Yoahimdir. Meryem'in Eski Ahit'te anlatılan hayat öyküsüne göre İsa'nın dedesi Yoahim'in çölde tek başına yaşaması, eşi Hanna'yı çok üzer. Bu yüzden Hanna, Tanrı'ya dua eder. Tanrı, duasına karşılık verir. Rabbin meleği, Hanna'ya bir çocuğa hamile kalacağını söyler. Hanna, çocuğu doğurursa Tanrı'ya şükürün ifadesi olarak onu mabede adayacağını vaat eder. Hanna, hamile kalır ve bir kız çocuğu doğurur. Bebeğine Meryem ismini verir. Hanna, çocuğu üç yaşına gelince mabede adar. Meryem, burada 12 yaşına kadar kalır. Yahudi din adamları; ergenlik çağına girdiği ve mabedi kirletmemesi gerektiği için Meryem'i evlendirmek ister. Meryem, Elizabeth'in marangoz oğlu yaşlı ve dul bir adam olan Yusuf ile nişanlanır. Yusuf, onu himayesine alır. Meryem, günlerini mabet perdesi dokuma işiyle geçirir.

Bir gün Kutsal Ruh, Meryem'in yanına gelerek ona, Tanrı'nın kelamından hamile kalacağını söyler. Doğacak çocuğun adının İsa olacağını ve onun Tanrı'nın oğlu olduğunu müjdelir. Meryem, henüz bir erkekle birlikte olmadığı halde bu durumun nasıl olacağını sorar. Melek, Kutsal Ruh'un üzerine gelip gölge olacağını, böylece Tanrı'nın oğluna hamile kalacağını belirtir. Meryem, nişanlısının kendisinin hamileliğine kızacağından endişelenince Yusuf'a rüyasında Meryem ile buluşmadan önce hamileliği bildirilir. Yusuf, böyle bir şeyin insanlar tarafından ayıplanacağını düşünerek Meryem'den ayrılmak ister. Melek, Yusuf'a, Meryem ile evlenmekten korkmaması gerektiğini çünkü onun Tanrı'nın oğlunu doğuracağını, doğacak çocuğun adının İsa olacağını ve onun halkını günahlardan kurtaracağını söyler. Bu olaydan sonra Yusuf, Meryem'e dokunmaz. İsa, dünyaya geldiği zaman Sezar, Roma'da nüfus sayımı yapılmasını ister. Bu sebeple Yusuf, nişanlısı Meryem'i yanına alarak, Nasıra şehrinden Beytlehem'e gider. Meryem'in burada çocuğunu doğurma zamanı gelir. Kalabalık bir handa oldukları için yer bulamazlar. Bunun üzerine Meryem, yemliğin bulunduğu ahıra benzer küçük bir odaya girer. Orada doğumunu yapar. Doğduktan sonra çocuğu kundaklayıp bir yem-

liğe bırakır. Çocuğuna, daha önce melek tarafından kendisine söylendiği gibi İsa adını koyar (Luka, 1: 26-37; 2: 1-8; Matta, 1: 18-25; Tümer, 1997: 70-71). Dolayısıyla Çelebi, şiirde Meryem'e mum yakıyorum diyerek onun Hıristiyanlık-taki önemine atıf yapar.

Böylece Kilise şiirinde Asaf Hâlet Çelebi; Meryem, İsa, evharistiya ve teslis gibi Hıristiyanlığın ana öğelerini açıklayarak bu dini genel hatlarıyla ortaya koymuş olur. Çünkü bu kavram üçlüsü, bütün Hıristiyanları ilgilen-dirmektedir. Çelebi'nin dinler tarihi bilgisine vakıf olduğunun bir göstergesi de bu şiirdir. Salt bir mezhebe yönelik değil bütün mezheplerin ittifak ettiği unsurları şiirine taşıması bu yönünü ortaya koyar. Bu çerçevede Kilise şiiri Hıristiyanlığa ait kurucu simgelerin, sembollerin ve imgelerin yer adlığı önemli bir referans metindir.

Sonuç

Asaf Hâlet Çelebi Türk edebiyatında mistisizm temalı şiirler yazan şair olarak bilinir. Onun bu özelliğiyle anılmasının sebebi dinler tarihi ile yakından ilgilenmiş olmasıdır. Çelebi'nin dinler tarihçiliği daha çok Doğu dinleri ve kültürleri üzerine yoğunlaşmasından ileri gelir. Tasavvuf, mistisizm ve dinler hakkında bilgisi olan bir şairin şiirlerinde bunlarla ilgili kavramlar, semboller ve mecazlar kullanmaması düşünülemez. Nitekim Çelebi Eski Mısır, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlere ait motiflere şiirinde yer verir.

Çelebi, "Mısır Kadim" şiirinde Eski Mısır dinine ait "Ra ve Tafnit" motiflerini kullanır. "Sidharta, Ayna, Nirvana, Mâra, Kunala ve Korkuyorum" şiirlerinde Budizm'e ait motiflere yer verir. Zaten onun ana yönelimi Budizm'dir. Bu çerçevede adı geçen şiirlerde Budizm ile ilgili temel motifleri ön plana çıkarır. O, Budizm'e ait bu kavramları şiirin yapı ve anlam bütünlüğüne uygun olarak kullanır. Böylece şiiri çok katmanlı bir boyuta taşınır. Onun Yahudilik bağlamında "Tevrat Şiiri, Kadıncığım ve İbrahim"; Hıristiyanlık inancı bağlamında ise "Kilise" adlı şiirleri vardır. Böylece hem Yahudilik hem Hıristiyanlık bu dinlere ait kavramlar ekseninde şiire konu olur. Çelebinin bu şiirlerinde kullandığı kavramlar, Budizm'de olduğu gibi dinlere özgü temel motiflerdir.

Çelebi, dini motifler kullanarak oluşturduğu şiirlerde okuyucuya özellikle Doğu dinlerine ait geniş bir perspektif sunar. İnançlara dair motifleri

şiiirde bir bilgi yığıını olarak değil, estetik tat veren bir unsur olarak kullanır. Bu dini motifler, şiiirini derinleştiren öğelerdir. Şiiirinde yer verdiği isimler, kıssalar veya kavramlar okuyucunun zihinsel ve ruhsal dünyasını genişletir. Kullandığı tarihsel vurgular kişinin geçmişle gelecek arasında bağ kurmasını sağlar. Bu hatırlatma sayesinde okuyucu, tarihte bir yolculuk yaparak bugünün sorunlarının çözümüne yönelik yeni bakış açıları kazanır. Çelebi, dinler tarihine ait imgeleri şiiire taşıyarak yerel olan ile evrenseli buluşturur. Bunu yaparken dinsel motifleri kuru bir bilgi aktarma aracı olarak kullanmaz. Bunları şiiirine derinlik, estetik ve ahenk katmak için kullanır. Asaf Hâlet Çelebi şiiiri; edebiyatın, müziğin, tasavvufun, mistisizmin ve dinlerin bir ahenk içinde bulunduğu estetik ve çok katmanlı bir hayata bakış biçimidir. Şiiirlerinin anlaşılması, dinler tarihinin bilinmesini gerektirir.

Hint dinlerine ilgisi ve bunları İslam inancıyla karşılaştırması, Çelebi'nin hem mensur hem de manzum yazılarına yansır. Böylece onu diğer yazarlardan farklı kılan yönü açığa çıkar. Neticede şiiir, kendine özgü imgesi, müziği, ritmi, ahengi ve yapısıyla önemli bir edebi türdür. Fakat bu türün içinde dinlerle ilgili motifleri işlemek bir birikim ve ustalık gerektirir. Bu açıdan Çelebi, edebiyat dünyasında farklı bir konumda durur. Onun Doğu dinlerine ilgisi, kendine has bir şiiir rengi oluşturmasını sağlar. Asaf Hâlet Çelebi'yi edebiyat ve dinler tarihi bağlamında özgün kılan şey, onun bu iki alandaki çabası ve maharetidir. Edebiyat ve dinler tarihine ait öğeleri şiiirinde harmanlayarak sunması, onun yaratıcılığının göstergesidir. Sanat, zaten yaratıcılık gerektirir. Bu çerçevede Çelebi şiiiri, onun sanatçı yönünü kelimeler aracılığıyla yansıtan bir inşa faaliyetidir.

Kaynakça

- Abeysekera, Radhika (1991). *The Life of the Buddha*, Srilanka: Bhikkhu Kassapa.
- Adam, Baki (2015). "Din Hakkında Genel Bilgiler", *Dinler Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- (2019). "Yahudi Kutsal Metinleri", *Kur'an'da Yahudiler*, 1. Baskı, İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Arvon, Henri (2006). *Budacılık*, trc. İsmail Yerguz, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Aydın, Mahmut (2016). "Hıristiyanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, 4. Baskı, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aydın, Mehmet (2002). "Kilise", *DİA*, XXVI, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bilgiç, A. Timur Bilgiç (2015). *Din Terimleri Teoloji Sözlüğü*, Ankara: Bencekitap Yayınları.
- Cilacı, Osman (2001). "Kilise", *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul: Damla Yayınları.
- "Nirvana", *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul: Damla Yayınları.
- Challaye, Felicien (1962). *Dinler Tarihi*, trc. Semih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çelebi, Asaf Hâlet (1998). *Bütün Yazıları*, Haz. Hakan Sazyek, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- (2015). *Gotama Buddha: Pali Metinlerine Göre*, 2. Baskı, Ankara: Hece Yayınları.
- (2018). *Bütün Şiirleri*, 3. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları.
- Eliade, Mircea (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna)*, trc. Ali Berktaş, 1. Baskı, II. C, İstanbul: Kambalacı Yayınevi.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2015). "Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Gündüz, Şinasi (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*, 1. Baskı, Konya: Vadi Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk (2019). "Mabet ve İbadet", *Kur'an'da Yahudiler*, 1. Baskı, İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- (2002). "Kudüs". *DİA*, XXXII, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Herold, Andre Ferdinand (1927). *The Life of Buddha*, trans. Paul C. Blum, New York: A & C Boni.

- Higham, Charles F. W. (2004). "Bodhisattva", *Encyclopedia of Ancient Asian Civilizations*, New York: Facts on File.
- Irons, Edward A. (2008). "Central Asia (The Silk Road)", *Encyclopedia of Buddhism*, New York: Facts on File.
- ."Mantra", *Encyclopedia of Buddhism*, New York: Facts on File.
- Katar, Mehmet (2019). "Kur'an Kıssaları Bağlamında Yahudi (İsrail) Tarihi", *Kur'an'da Yahudiler*, 1. Baskı, İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Antlaşma)*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2001.
- Lesko, Leonard H. (1987). "Seth", *Encyclopedia of Religion*, Edt. Lindsay Jones, Vol 12, New York: Thomson Gale.
- Nakamura, Hajime (2012). *Gotama Buddha (En Güvenilir Metinler Üzerinden Yazılmış Bir Biyografi)*, trc. Zeynep Seyhan. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, Özhan (2016). "Tefnut". *Dünya Mitolojisi*, 1. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi.
- Pesch, Otto Hermann (2013). "Kilise, Katolik anlayışa Göre", *İslamiyet- Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, Edt. Mualla Selçuk- Halis Albayrak- Peter Antes- Richard Heinzmann- Martin Thurner, Cilt 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Reynolds, Frank E.- Hallisey, Charles (1987). "Buddhism: An Overview", *Encyclopedia of Religion*, Edt. Lindsay Jones, Vol 2, New York: Thomson Gale.
- Ronnberg, Anmari (1987). "Spittle and Spitting", *Encyclopedia of Religion*, Edt. Lindsay Jones, Vol 13, New York: Thomson Gale.
- Ruben, Walter (2000). *Eski Metinlere Göre Budizm (Budacılığın Diyalektik Yorumu)*, trc. Lütfü Bozkurt. 3. Baskı. İstanbul: Okyanus Yayınları.

- Schimmel, Annamarie (1999). *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Uçman, Abdullah (1993). "Asaf Hâlet Çelebi", *DİA*, VIII, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Tarakçı, Muhammed (2012). *Protestanlıkta Sakramentler*, Bursa: Emin Yayınları.
- Thera, Piyadassi (1995). *The Buddha, His Life and Teaching*, Sri Lanka: Budist Publication Society, 1995.
- Tümer, Günay (1997). *Hıristiyanlıkta ve İslam' da Hz. Meryem*, 2. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Williams, Paul (2005). "Bodhisattva Path", *Encyclopedia of Religion*, Edt. Lindsay Jones, Vol 2, New York: Thomson Gale.
- Yitik, Ali İhsan (2016). "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Edt. Şinasi Gündüz, 4. Baskı. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.